

РОЗДІЛ 5.

РПЦ НА ДОНБАСІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ. СПОСОБИ І ФОРМИ ПРОТИДІЇ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНІЙ ДЕСТРУКЦІЇ

Одним з помітних суб'єктів російсько-української війни стала Російська Православна Церква (РПЦ), яка, відродивши дорадянську практику взаємин між церквою і державою, що нагадувала візантійську традицію, набула якості державної церкви, потужного соціального інституту, який відіграв важливу роль у внутрішній і зовнішній (як провідник експансіоністської політики в культурно-ідеологічній сфері) політиці Російської Федерації (РФ). Керівництво РПЦ було безпосередньо причетним до формування моделі режиму В. Путіна, а їхні спільні наміри щодо сакралізації «російської національної ідентичності» стали одним з провідних чинників, які посилили в країні авторитарні тенденції, забезпечили владі суспільну підтримку*. Наслідком створення «політичного альянсу» між церквою і владою, заснованого на приматі виключності Росії, її історичній місії щодо домінування над Євразією, стали новітні агресивні дії РФ на міжнародній арені, зокрема, в Україні.

Широкий спектр засобів впливу на суспільство (від релігійної практики до соціальних мереж) давало можливість РПЦ, яка перетворилася на інструмент ідеології, виступати суб'єктом політичного цілеспрямування, мобілізації, спонування, що активно

* Згідно з результатами опитування Фонду «Громадська думка» (РФ, квітень 2012 р.) більшість респондентів висловлювала довіру РПЦ – 64% (про позитивну роль церкви висловилося 73% респондентів), її главі – Патріарху Кирилу – 56% (Див.: РПЦ відіграє позитивну роль у житті суспільства // Релігія в Україні. – 2012. – 7 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/foreign_news/16145-гpc-vidigraye-pozitivnu-rol-u-zhitti-susplstva.html). Ці показники цілком відповідали «урапатріотичним» настроям росіян, які «підігривалися» з боку РПЦ, зафіксованими у 2014 р. – абсолютна більшість з них схвально сприйняла приєднання Криму до РФ, позитивно ставилася до підтримки проросійських сил на Донбасі.

використовувалося офіційною Москвою. Передусім це стосувалося новітньої геополітичної доктрини «русского мира», який завдяки РПЦ на початку ХХІ ст. набув сакралізованого характеру, скріпив її інтегруючі засади (спільність історичних коренів, історичної пам'яті, культурної спадщини) релігійно-церковною складовою (спільна «східнослов'янська православна цивілізація»). У справі консолідації російського суспільства та співвітчизників за кордоном, включаючи «збереження їхньої духовної, мовної і культурної ідентичності», РПЦ вже тоді розпочала потужну інформаційно-пропагандистську кампанію, що торкнулося, в першу чергу, України, «приписану» разом з Білоруссю і Молдовою до ядра «русского мира». З подачі очільника РПЦ Патріарха Кирила «русский мир» почав трактуватися як «спільний наднаціональний проект» [1], втілення якого відкривало перед Україною (в руслі інтеграційного руху народів «русского мира») перспективу поглинання Росією. Подібна участь, шляхом розмивання української етнічної і громадянської ідентичності, стосувалася і українців.

Варто наголосити, що незважаючи на реальну загрозу національній безпеці України, які несли настанови РПЦ, вона тривалий час не входила до предмета особливого зацікавлення українських політиків. У релігійній сфері країни, окрім відомого «православного розламу» (конфліктність і конкуренція між УПЦ, УПЦ КП, УАПЦ), занепокоєння влади викликали переважно «нетрадиційні» і «новітні» релігії, які, не будучи укоріненими культурно і ментально в українське суспільство, таїли певну небезпеку щодо деструктивного впливу на свідомість і норми поведінки віруючих.

Лише надзвичайна активність щодо України РПЦ, виявлена на зламі першого–другого десятиріччя ХХІ ст., яка розцінювалася як «багатовекторна інтервенція» на релігійному, освітньому, мовному, культурному полі [2, с.41], викликало до неї наростаючу увагу. «Несподівано виявилось», що відповідний код, далекий від духовних цінностей українців, був закладений у релігійну практику Московського патріархату, що стало потужним чинником підживлення ідей сепаратизму передусім на Сході і Півдні України, переважаючого поширення єпархій УПЦ*. Про це свідчив аналіз

* Накладання показників релігійної та громадянської ідентичності вповні респондувалися з результатами дослідження, отриманими соціологічною групою

богослужбових книг, в яких було широко представлено рабське приниження людської гідності перед правителем (царем), «українська меншовартість», «комплекс провини» тощо. Відбувалася й суттєва підміна смислів (серед них: Україна – це споконвічна Росія, київські князі – «російські царі», населення «давнього Києва» – «люди російські» [3]), що здійснювалося в угоду далекосяжним геополітичним амбіціям керівництва РФ.

У численних аналітичних матеріалах [4; 5; 6; 7] дедалі частіше висловлювалося занепокоєння з приводу двозначних висловів Патріарха Кирила, які були насичені суб'єктивістським баченням історичного процесу, застосуванням маніпулятивних технологій. Це стосувалося й актуалізації удаваної загрози, коли українці залишалися без вибору: євроінтеграційний курс та неприйняття «руського мира», начебто, мало призвести до втрати їхньої «культурно-національної ідентичності», розчинення у «казані глобалізації». Через це широко розрекламована в РФ доктрина «руського мира» здебільшого характеризувалася як така, що перетворилася з духовного ідеалу на експансіоністську імперську доктрину, що не мала нічого спільного з православ'ям, а тому не знаходила бажаної Кремлем підтримки серед політичної еліти та віруючих в Україні [8]. Це стосувалося і різноманітних проросійських громадсько-політичних структур, сконцентрованих переважно на Сході і Півдні України, зокрема, «Всеукраїнської координаційної ради російських співвітчизників», що об'єднувала близько 125 зареєстрованих громадських організацій. Їхня діяльність, яка заохочувалася режимом В. Януковича, політичними силами, сконцентрованими навколо ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, виявилася малопродуктивною [9].

Про це свідчили і результати соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова (березень 2013 р.), яке вказувало на те, що

«Рейтинг» (липень 2014 р.), згідно з якими найбільшою мірою вважали себе патріотами України 86% жителів Заходу, Півночі і Центру України, тобто основного ареалу поширення УГКЦ, УПЦ КП, УАПЦ. На Донбасі (переважна зона впливу УПЦ) незалежність України підтримувало 34% громадян (Див.: 86 процентів граждан Украины считают себя патриотами // Факты. – 2014. – 15 августа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ua/186474-86-percentov-grazhdan-ukrainy-schitayut-sebya-patriotami>).

у переддень Революції Гідності про геополітичний проект під назвою «русский мир» з пересічних громадян України були переважно обізнані ті, хто був його опонентами (!). Знали про доктрину «русского мира» лише 18,7% громадян, не знали – 81% (!). За регіонами: Захід України – «так» – 36,3%, «ні» – 63,2%; Схід України – «так» – 12,9%, «ні» – 87% (найвищий показник по країні!). Суттєві розбіжності в оцінці згаданої доктрини спостерігалися серед віруючих – абсолютна більшість вірних УГКЦ (95%) та УПЦ КП (69,5%), частина УПЦ (15,1%) вважали її інструментом у «реставрації Російської імперії» [10; 11]. Наведені дані обґрунтовано доводять, що «стрімке» збільшення прибічників «русского мира» на Сході України, Донеччині на початку 2014 р., його вияву – проросійського сепаратистського руху, було пов'язано головним чином з зовнішнім чинником – агресією з боку РФ, а також діями місцевої еліти, яким вдалося нав'язати суспільству відповідні настрої.

Необхідно зазначити, що, враховуючи безперспективність втілення доктрини «русского мира» в Україні, в тому числі й через проблеми репутаційного характеру (нестикування «заявлених чеснот» реаліям російської дійсності, які далеко відстали від світових стандартів – розвитку демократії, громадянського суспільства, життєвого рівня громадян), серед українського суспільства набуло поширення переконання, що вона могла бути втіленою лише через примус [12; 13]. На цю ймовірну загрозу вказували й постійні звертання керівництва РФ до тез щодо «спільної історичної долі», доповнених від РПЦ («Київська купель»), через що Україна навряд чи могла скористатися правом добровільно не бути частиною «русского мира». В цьому разі, як про це зазначалося ще наприкінці першого десятиріччя ХХІ ст., українців мало чекати передбачуване – звинувачення у зраді, проголошення анафема і, нарешті, з благословення церкви – силове упокорення. Однак, незважаючи що ще в період президентства В. Ющенка в Україні було визнане експансіоністське спрямування «русского мира», негативні наслідки від його втілення для безпеки і цілісності країни, наступне «підігрування» північному сусіду давали підстави для вмотивованого висновку про відсутність в Україні чіткої гуманітарної політики, що ставило під загрозу існування країни як суб'єкта міжнародних відносин [14].

Це підтверджувалося й діями української влади в період правління В. Януковича, якого вперше (разом з усуненням від події «розкольників» – неканонічних православних конфесій України) благословив у Києво-Печерській лаврі на вступ на посаду Президента України очільник РПЦ Патріарх Кирил, що розцінювалося проросійськими силами як знакова духовно-історична подія («остаточний перелом в розвитку України від хаосу і руйнування до творення і єдності», «відродження ... єдності спільного ... Русского Мира, спільність якого є єдиним шансом на духовне, культурне, економічне і ... фізичне виживання всіх складових його народів, у тому числі і українського», «такого вектора розвитку нашої країни бажають громадяни» [15]). Подібні настрої висловлювали й представники тодішньої української політичної еліти («Русский мир – ... поняття, яке ніяк не суперечить політичній незалежності», «Україна є частиною Русского мира»; Д. Табачник [16], заангажовані експерти, клір УПЦ [17]).

Рівень поширення впливів РПЦ в Україні, що знаходило активний опір лише з боку національно-радикальних сил, давало підстави стверджувати про те, що вже на час 1025-річчя хрещення Русі (2013 р.) феномен «русского мира» посів вагоме місце в суспільно-політичному житті країни, втягуючи її в орбіту впливів РФ. Це виявлялося у все більш активному використанні режимом В. Януковича в боротьбі проти політичної опозиції, прибічників курсу на євроінтеграцію «політичного православ'я» [18], просування ідеї «єдності Святої Русі», що знаходило сприятливий ґрунт для поширення російських впливів передусім на теренах Сходу і Півдня України. Ці заходи посилювалися й за рахунок віртуальної боротьби з неофашизмом, який за задумом мав підвищити рейтинги влади, відзначення з небувалим розмахом, особливо на Донеччині, Дня Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр., Дня визволення Донбасу від німецько-фашистських загарбників, що супроводжувалося розповсюдженням священниками УПЦ російської символіки («георгіївських стрічок» [19; 20]), одного з маркерів означення радянсько-російської ідентичності, що далось взнаки на початку 2014 р. з розгортанням проросійського сепаратистського руху. Значно зросла увага до України й з боку очільника РПЦ Патріарха Кирила. Лише у 2011 р. він з візитами відвідав Україну сім (!) разів.

Одним з місць перебування Патріарха в Україні став і Донецьк, під час відвідин якого він не лише наголошував на особливому значенні Донеччини для РПЦ, але й називав місцеву єпархію не інакше як «єпархією Російської православної церкви» [21].

Не випадково, що з моменту виникнення наприкінці 2013 р. в Україні гострої політичної кризи, пов'язаної з Євромайданом, Революцією Гідності, позиція керівництва РПЦ щодо південного сусіда виявилася цілковито лояльною Кремлю, відповідною до риторики федеральних російських ЗМІ. Загалом, новітню «релігійну експансію» РПЦ*, яка зайняла вагому «нішу» в інформаційно-пропагандистській політиці РФ щодо України, Донецького регіону, що характеризувалася системним застосуванням цинічної дезінформації, розпалюванням ненависті і нетерпимості, закликами до насильства, «вкидання» у потрібний момент тієї чи іншої інформації, можна звести до декількох пов'язаних між собою напрямів-етапів:

- «просування» геополітичної доктрини «русский мир», культивування міфів «братерських народів», східнослов'янської та православної єдності, спрямованих на розмивання громадянської і етнічної ідентичності українських громадян, дискредитацію України як суверенної держави (участь у формуванні умов для повномасштабної інформаційно-пропагандистської експансії);

- застосування маніпулятивних технологій, спрямованих на підміну реальних подій, пов'язаних з Революцією Гідності, актуалізація міфу про загрозу росіянам, російськомовному населенню, православ'ю на Сході України (сприяння у створенні ґрунту для безпосереднього втручання у внутрішні справи країни);

- зведення політичної кризи в Україні до «братовбивчої», «громадянської війни» (внутрішнього конфлікту), сакралізація російсько-української війни на Донбасі (захист «канонічного православ'я», «священна війна») як спроби легітимізувати збройну агресію РФ, руйнування територіальної цілісності і суверенності України.

* Специфіка статусу РПЦ, як цілковито підпорядкованої державі інституції, дає привід зробити висновок, що православ'я в Росії залишалося далеким від радикалізації, а його вияв агресії щодо України був результатом намагання режиму Путіна використати світовий тренд (РПЦ) у боротьбі проти України.

Уперше Патріарх Кирил торкнувся теми «української кризи» на таких помітних заходах, як новорічному молебні (грудень 2013 р.), різдвяному інтерв'ю (січень 2014 р.) інформгентству «Россия сегодня», які надавали подіям в Україні відповідного алгоритму щодо розуміння і реагування. Головними проблемами, на які звертав увагу Патріарх, було занепокоєння за долю «братнього народу», а також категоричне неприйняття Євромайдану (неприпустимість революції). З останнім, як виключно інспірацією Заходу, пов'язувалася загроза порушення «духовної єдності» між росіянами і українцями, руйнування «єдності нашої Церкви». Неважко було помітити, що за загальними висловами – братерська Україна «є частиною спадщини історичної Русі», «процвітання життя» росіян і українців можливе лише за умови збереження і зміцнення існуючих відносин [22; 23] – проглядався намір консервації режиму В. Януковича, перекриття європейського вектора розвитку України.

Більш відверто про це антиреволюційне «щеплення» (чого не могли собі дозволити на той час ані Патріарх, ані політичне керівництво РФ) висловився у січні 2014 р. на зустрічі у Раді Федерації РФ очільник Синодального Відділу Московського Патріархату зі взаємин Церкви і суспільства протоієрей В. Чаплін. Йшлося про те, що перед загрозою «навали нової орди», відриву України від «східнохристиянської цивілізації» «країни Русского мира» були зобов'язані (!) втрутитися в хід української кризи, не дозволити порушити «історичний вибір і волю цілого [українського – *Авт.*] народу». При цьому реакція світової спільноти щодо порушення суверенності України не бралася до уваги [24]. Подібні заяви, суголосні висловлюванням багатьох російських політиків та федеральних ЗМІ щодо ширення в Україні «анархії» та «беззаконня», необхідності рятування українців, не говорячи про росіян та російськомовне населення, створювали сприятливий ґрунт для рішучого втручання у внутрішні справи України, перетворюючи Московський патріархат на одного з ідеологів «хрестового походу» [25] проти свого найближчого сусіда.

Варто наголосити, що керівництво РПЦ цілком технологічно висловлювало свою позицію щодо України, що вкладалося у формулу: «підтримка української цілісності на словах і майже повна свобода дій протилежного характеру» [26]. Тобто, вона

полягала у безумовній підтримці країни-агресора й одночасному прихованому спонуканні українців до капітуляції. Передусім, це стосувалося Патріарха Кирила, який жодного разу не торкнувся проблем територіальної цілісності держави України, її суверенності. Натомість, багато про що свідчила мовчанка Патріарха з приводу анексії Криму, участі громадян РФ (не говорячи вже про регулярні збройні сили) у розгортанні проросійського сепаратистського руху на Донбасі. Відсутня у риторичі Кирила була і будь-яка згадка про психологічну та гібридну війну, розв'язану проти України. Ним же, з подачі Кремля, застосовувався алгоритм до розуміння збройного кровопролиття на Сході України, зведений до формулювання, тотожного російському офіціозу – «політична криза в Україні» [27], зміненого під впливом політичної кон'юнктури на «кризу на Україні»*.

Щодо багатьох ієрархів РПЦ меншого штибу, активістів різноманітних громадських організацій, то вони у своїх висловлюваннях і діях виявилися (на кшталт «кремлівських яструбів») набагато розкутішими – активними агітаторами та навіть учасниками збройного упокорення «фашистської хунти» на Донбасі. Про це свідчили широко розтиражовані в ЗМІ численні заяви і звернення від РПЦ до віруючих, громадян України і Росії, які, маючи маніпулятивний, міфологізований характер, ставили за мету спотворити реальні події і наміри сторін, «зомбувати» багатомільйонну аудиторію [2, с.41]. Такою виявилася й перша реакція Патріарха Кирила на рішення Ради Федеральних зборів РФ (березень 2014 р.) щодо введення російських військ в Україну. Враховуючи екстраординарність події, в його офіційній заяві, окрім згадки про загрозу «існуванню України як єдиної держави», наголошувалося на тому, що «український народ має сам, без зовнішнього втручання, визначати своє майбутнє» (!). Висловлювалося й запевнення вплинути на політичну владу РФ й не допустити війни на землю

* До початку збройної агресії Росії проти України очільник РПЦ, як і Президент РФ В. Путін, переважно використовував правильну граматичну форму російської мови «в Україні». Наступне ж виключне використання Патріархом Кирилом стилістичної форми «на Україні» свідчило про участь у «лінгвістичній агресії» проти України, адже застосування прийменника «на» (вживаного в російській мові щодо територій, які не мають ознак державності), замість «в» (щодо суверенних держав), практично заперечувало державну суб'єктність України.

України. Про справжній характер цієї та наступних заяв очільника РПЦ, що не залишало жодних ілюзій, свідчили агресивні настрої, які підігрівалися в середовищі церкви і ставали надбанням широкої громадськості. Так, уже у березневій 2014 р. заяві Синодального Відділу Московського Патріархату зі взаємин Церкви і суспільства відверто висловлювалася підтримка збройної акції РФ в АР Крим, брутально зведеної до «миротворчої місії» на теренах «історичної Русі» [28], що схвально сприймалося урапатріотами в РФ, про-російськими силами в Україні.

У момент початку російсько-української війни в багатьох російських світських та релігійних виданнях РФ була широко розтиражована позиція відомих місіонерів РПЦ, які реанімували українофобські міфи, спростовані ще у ХХ ст., або ж вигадували нові (суверенність України – «рецидив пострадянського минулого» [29]). Їхня суть полягала в акцентуванні «нежиттєвості» державного організму України, доцільності її поділу (бажано «безкровним шляхом») на Східну і Західну, «повернення російській державі її одвічних земель» та ін. [30].

У подальшому в українському питанні РПЦ все більше набувала рис інструменту пропагандистської машини РФ. Поряд з аморфними закличками до миру, недопущення порушення добросусідських відносин між країнами, перекладання відповідальності за ситуацію виключно на київську владу керівництво церкви все відвертіше піддавало сумніву існування України як незалежної держави («...ми з повагою ставимося до ... суверенітету... Але це не означає, що прагнення до законного суверенітету... має супроводжуватися руйнуванням спільного «духовного простору», – Патріарх Кирил [27]). Разом з тим, виводячи РФ з контексту збройного протистояння в Україні (ця тема стала табу для РПЦ), увага зосереджувалася виключно на зовнішніх загрозах, що начебто повстали перед останньою – втручанням зовнішніх сил – США, Євросоюзу («на Вітчизну нашу напали вороги», «підкорення Вітчизни зовнішніми силами», наміри «відірвати південні й західні руські землі від єдиного світу» [27]). Зрозуміло, що ця віртуальна агресія Заходу потребувала рішучої відсічі, яка очільниками РПЦ розумілася не інакше, як відтворенням «православної цивілізації» під проводом Москви. Саме такі настанови продукувалися у «пастирському слові» Патріарха Кирила до Президента України

П. Порошенко (травень 2014 р.) [31], в якому було запропоновано шлях припинення «кровопролиття» на Донбасі (безальтернативний, у руслі політики РФ), що полягав у спонуканні до «відкритого діалогу з народом і громадськими лідерами», а насправді – з московськими маріонетками, які очолили самопроголошені «ДНР» та «ЛНР».

З боку керівництва РПЦ (при цьому повністю ігноруючи численні факти підтримки ієрархами церкви проросійського збройного сепаратистського руху на Донбасі) лунали постійні звинувачення українських християнських церков (окрім УПЦ) у підтримці «однієї зі сторін конфлікту». Натомість, через масовану ретрансляцію різноманітних заяв РПЦ у федеральних ЗМІ, проросійських каналах комунікації в Україні до суспільства наполегливо доводилася думка, що «в хаосі громадянського протистояння» та безвладдя саме на «Православну Церкву в Росії і на Україні» (тобто РПЦ та УПЦ) покладалася домінуюча роль у справі досягнення миру [32]. Влітку 2014 р. в розпал збройного зіткнення в зоні АТО, в якому на боці сепаратистів були зафіксовані збройні сили РФ, у всіх храмах РПЦ була запроваджена довгострокова акція – особлива молитва «про мир і подолання міжусобної брани на Україні» [33]. Її зміст у черговий раз мав довести про цілковито внутрішні витоки «громадянської війни», що з успіхом експлуатувалося пропагандистами Кремля. Про суперечливість цієї ініціативи, яка «грала» проти української держави, свідчило і її обґрунтування з боку Патріарха Кирила, у зверненні якого до православних віруючих, окрім закликів до припинення «братовбивства», містилися двозначні пасажі щодо «неподільної Русі», «єдиного народу Божого», натяки на загрози «підкорення Вітчизни зовнішнім силам». До того ж, Донецька і Луганська області (а це вже носило приховану підтримку самопроголошених «ДНР» та «ЛНР») трактувалися не інакше, як «південні межі історичної Русі» [34].

Спираючись на авторитет РПЦ, її алгоритм бачення проблеми щодо загострення політичної і міжконфесійної ситуації в Україні (в тому числі ущемлення прав священиків і віруючих УПЦ), пропагандистською машиною РФ було розпочато широко-масштабну кампанію з дискредитації українських християнських конфесій, які знаходилися в опозиції до УПЦ – УПЦ КП, УАПЦ,

УГКЦ («схизматики», «розкольників», «уніати»). В свою чергу, провокування протистояння в релігійному середовищі України, на переконання українських експертів, створювало високу ймовірність розігрування РФ «православної карти», що мало слугувати прикриттям розгортання російської агресії [2, с.368].

Маніпулюванню підлягало й право українців на захист своєї Вітчизни від зовнішньої агресії, збройного сепаратистського руху на Сході України, яке підмінялося «братовбивством», «міжособною бранню». У зв'язку з цим з боку РПЦ виносилося звинувачення українським християнським конфесіям, що вони своїми діями начебто сприяли «каральній операції» на Донбасі, що часто-густо мало характер цинічної дезінформації. Зокрема, зміст одного зі звернень Патріарха Філарета щодо консолідації українців у боротьбі за незалежність України центральними російськими інформаційними каналами («Россия 1», «Вести.RU» [35; 36]), незважаючи на згадування оригіналу тексту очільника УПЦ КП [37], був грубо перекручений й зведений в руслі провідної тези – «істерія на Україні наростає», до заклику «релігійного лідера націоналістів» безкарно «вбивати жителів Донбасу», що мало свідчити про «аморальну деформацію українського суспільства».

У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що РПЦ була причетна й до створення і поширення міфу, який став потужним легітимізуючим і мобілізуючим чинником для Кремля, керівництва псевдодержавних утворень «ДНР» та «ЛНР», що полягав у сакралізації збройного протистояння на Донбасі («конфлікт на Україні... з самого початку набув релігійного виміру» [38]), що виводило з порядку денного обговорення проблеми суверенності і територіальної цілісності України, заміна її іншими – захистом канонічного православ'я, православної цивілізації, священної війни.

Варто підкреслити, що ідея «священної війни» активно підживлювалася в середовищі РПЦ і після краху «проекту Новоросія», зниженням, під дією успішного збройного опору України та міжнародних санкцій, агресивності РФ. Так, помітним інструментом у новітній церковно-релігійній деструкції від РПЦ стала книга близького до вищих ієрархів Московського патріархату К. Фролова «Сакральные смыслы Новороссии. Церковные и цивилизационные расколы в Новороссии, на Подкарпатской Руси и Украине», вихід якої на початку 2015 р. стало помітним явищем в РФ. Головна ідея

твору полягала в актуалізації нежиттєвості «проекту Україна», який зводився до зречення «православного російського вибору святого князя Володимира» (?!), віртуалізації «православного російського спротиву», який, начебто, ширився на всіх теренах України проти «пронацистської хунти». Символічно, що поява книги (її презентація відбулася в багатьох містах РФ, у «ДНР») була схвально сприйнята російською громадськістю, науковою спільнотою, а її автор був удостоєний премії «Книга року» (серед засновників премії – Російський Біографічний Інститут, Російська Державна Бібліотека, редакція «Литературной газеты») [39]. Останнє, безсумнівно, свідчило про небезпечну маргіналізацію російського суспільства, його еліти, сакралізацію її свідомості, наростання агресивності щодо всього українського.

Ще більшого розголосу в РФ, на теренах «ДНР» та «ЛНР» у першій половині 2015 р., що супроводжувалося висловлюванням масової суспільної підтримки, поширенням в інтернет-мережі, починаючи з порталів релігійних агенцій «Русь Православная» та «Русская народная линия», набули пропагандистські фільми дякона РПЦ П. Шульженка за назвами «Мифы и были украинства» і «Голгофа Новороссии». Завдання цих войовничих фільмів (до їхнього створення було залучено значне коло політологів, істориків, релігієзнавців, політиків), які базувалися на російських пропагандистських штампах, полягало у доведенні того, що збройна боротьба в Новоросії була не чим іншим, як протистоянням між «Небом і Пеклом», цивілізаційна протидія росіян, православних «зовнішній антихристиянській загрозі». Безальтернативною була і їхня суть, що полягала у втіленні «історичного шансу» Росії: знищення «безбожної української влади», ліквідації (!) всієї антиправославної ересі, повернення всієї України (Новоросія розглядалася як перший етап цього «возз'єднання») до РФ. Усі «росіяни», «християни» благословлялися (тобто містилося відверте спонування до участі у цьому збройному кровопролитті, що суперечило офіційним «миротворчим закликам» керівництва РПЦ та Кремля) на цю боротьбу, яка мала стати їхнім «святим обов'язком» [40; 41]. Незважаючи на те, що згадані настанови порушували конституційно-законодавчі норми РФ, у тому числі щодо заборони пропаганди та агітації, що розпалювали національну чи релігійну ненависть і ворожнечу («Конституция Российской Федерации», Ст.13, 29; «Уголовный

Кодекс Российской Федерации», Ст.282.), вони не знаходили жодної реакції як з боку російської влади, так і керівництва РПЦ.

Зазначимо, що агресивна російська пропаганда, суттєвим чином посилена релігійним чинником, досягала своїх результатів. Щодо РФ, то про це свідчили погляди пересічних росіян, зафіксовані вже у 2014 р., більшість з яких була переконана в тому, що на Сході України (не без участі РФ) відбувалася війна. В своєму загалі російське суспільство було переконане в тому, що Україна перетворилася на одного з головних «ворогів Росії», а тому підтримувало дії сепаратистів на Донбасі, участь у конфлікті російських «добровольців». Такі настрої зумовлювалися й міфологемами, до появи яких була причетна РПЦ («миротворча місія на Україні», «слов'янсько-російський код», «свята Русь об'єднається» [42; 43]).

Істотну роль у поширенні деструктивних впливів РПЦ в Україні відіграли близькі до неї структури – УПЦ (за оцінками аналітиків вона перетворилася на «впливовий канал російської пропаганди в українському суспільстві», провідника сепаратизму, а загалом – захисника інтересів Росії [2, с.368]), різноманітні громадські православні об'єднання («Союз православных братств Украины», «Союз православных граждан Украины» (перейменованій у «Союз православных граждан Новороссии»), «Русь Троицкая», «Единое Отечество», «Народный Собор» та ін.), які своєю активністю створювали для російських ЗМІ відповідні приводи («картинки») щодо трактування подій в Україні в руслі кремлівської пропаганди.

Наприклад, наприкінці 2014 р. однією з провідних тем у релігійних ЗМІ РФ (що стало основою і для поширення світськими інформаційними каналами) щодо перебігу конфесійного життя в Україні, а водночас і їхнього спотворення, стало висвітлення роботи Всеукраїнського православного форуму «За мир в Україні» (Київ, листопад 2014 р.), до якого під орудою УПЦ були залучені виключно проросійські релігійні громадські організації з України, РФ, Білорусі, Молдови. Насправді ж, за лаштунками ззовні об'єктивного «інформаційного продукту» крився потужний пропагандистсько-маніпулятивний заряд. Про це свідчили виступи учасників та ухвалені резолюції, в яких проблема пошуків шляхів встановлення миру в Україні, «духовної консолідації українського суспільства» ставилася в залежність від втілення доктрини «русского мира».

Присутні були й інші пропагандистські посили, спрямовані як українській, так російській аудиторіям: про загрози, що постали перед РФ («Росія знаходиться де-факто у стані війни за своє виживання»), миротворчу місію РПЦ, міфи щодо негативного сприйняття українцями Євросоюзу, але позитиву від «зближення» з РФ. Віталися й російські гуманітарні конвої та поширення російських телеканалів у Донецькій та Луганській областях [44]. Зрозуміло, що подібні інформаційні «вкидання», що мали прихований чи відвертий антиукраїнський зміст, мали деструктивний, дезорієнтуючий характер щодо українського суспільства.

Доволі суперечливими виявилися і дії керівництва УПЦ. Передусім, це стосувалося прагнення будь-що уникати осуду на адресу країни-агресора (РФ), односторонньої реакції щодо порушення громадянських і релігійних прав населення на теренах окупованого Донбасу («торжества» канонічного православ'я). Незважаючи на істотну перевагу з-поміж інших конфесій, місцеві структури УПЦ в Донецькій і Луганській областях виявили не лише пасивність у протидії розгортанню сепаратистському рухові, поширенню антиукраїнських настроїв серед місцевого населення і регіональної еліти, але й «неспроможність» щодо утримання деяких власних ієрархів у сприянні озброєним сепаратистам [45, с.4] (пастерська діяльність серед «ополченців», освячення їхніх бойових прапорів, проведення хресних ходів), що знайшло широке висвітлення в ЗМІ [46; 47; 48; 49].

Явний посыл з Москви [50] проглядався і в еволюції позиції очільників УПЦ, яке в умовах розгортання російсько-української війни прагнуло перейти від закликів «боротьби з агресором», дотримання територіальної цілісності України до аморфних вимог щодо припинення «братовбивчої війни» на Сході (виключно «внутрішнього конфлікту» [51]), «залишатися поза політикою», обмежуючи свою активність у суспільному житті переважно миротворчою і благодійною діяльністю. В свою чергу (пряме збігання інтересів з РПЦ), з боку УПЦ як в Україні, так і поза її межами (наприклад, у Страсбурзі; квітень 2015 р.) постійно актуалізувалася проблема щодо наростання міжконфесійної напруженості в Україні, утисків та порушення прав віруючих «канонічного православ'я».

В Україні безпосередні впливи РПЦ були пов'язані з дезорієнтацією, втратою «громадянського почуття» у багатьох жителів країни, до чого були причетні й деякі священники УПЦ, про-російські громадські організації (на кшталт «Народного Собора») – так звана «п'ята» колона Кремля, які з початком російської агресії стрімко пройшли еволюцію від захисту «християнських цінностей», зближення «братерських держав» до руйнування (за російським сценарієм) Української держави [52; 53].

В оболонку російського православ'я була огорнута й політична доктрина сепаратистського руху на Донбасі, розгортання якого відбулося під впливом потужної російської пропаганди, практично, агресивного «зомбування». У цілому, її можна звести до двох напрямів – експлуатації теми радянського минулого, підсиленого спонуканням до боротьби проти «українського неофашизму» («київської хунти») та «православного фундаменталізму московського штибу» [54]. Релігійним підґрунтям сепаратистського руху були гасла московського православ'я – «За Русь!», «С нами Бог!», «За веру! За Отечество!» [55]. Традиційними стали й атрибути озброєних сепаратистів – «георгіївська стрічка» та похідна православна ікона. Втілювати настанови «русского мира», «православної цивілізації» (включаючи й відновлення «оновленої» Російської імперії) мали незаконні збройні формування – «Русская Православная Армия», «Донецкая православная армия», «Православный Донбасс», «Православный Восход», козацькі загони, що створювалися за духовної і практичної підтримки РПЦ [56, с.5, 6]. Це підтверджувала й пропагандистська риторика сепаратистів, суголосна найбільш українофобським інформаційним каналам РФ: «Російська церква благословила нас на ту війну, яку ми ведемо. Це війна за «русский мир», війна за Новоросію, це війна за свободу від фашизму...» [57].

Насправді ж російська інвазія принесла в Україну нове явище, небачене за всі роки незалежності – переслідування за релігійною ознакою, які, подібно до сталінських репресій 30-х рр. ХХ ст., стали звичними в анексованому Криму, на окупованих територіях Донецької і Луганської областей. Релігійний терор торкнувся протестантів, мусульман, юдеїв, буддистів, кришнаїтів, але у першу чергу це торкалося християнських церков, безпосередніх конкурентів Московського патріархату – УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ. Зрозуміло, що

оприлюднення страхітливих реалій «зони торжества православ'я» на теренах так званих «ДНР» та «ЛНР», жертв серед священників та віруючих (починаючи з міста Слов'янська), захоплення релігійних приміщень, унеможливлення проведення релігійної практики, загрози для життя віруючих, не належних до єпархій УПЦ, знаходило широке висвітлення в українських світських та релігійних ЗМІ, будучи важливим чинником у боротьбі з російською пропагандою, деструктивними впливами РПЦ, її спробою втілення в Україні проекту «русского мира», який повною мірою підтвердив свою реакційну, людиноненависницьку суть [58; 59].

Загалом, позиція керівництва РПЦ щодо останніх подій в Україні, виступи її очільника – Патріарха Кирила упродовж 2013–2015 рр., особливо в умовах російсько-української війни, давали обґрунтовані підстави для твердження, що РПЦ проводила підривною діяльністю щодо української державності, «проштовхуючи» російські геополітичні інтереси [60]. Про це вказувала й резонансна заява Патріарха Кирила, виголошена в день відзначення Дня слов'янської писемності і культури в Москві (травень 2015 р.), з відповідними купюрами вона була поширена головною інформаційною інституцією РФ – ТАСС, яка призначалася до створення нового поля нестабільності в Україні. Так, окрім здійснення «молитви про мир на Україні», очільник РПЦ висунув звинувачення політичній владі України щодо проведення політики «войовничого безбожжя», з чим необхідно було покінчити («коли безбожжя стає державною ідеологією й коли в результаті гинуть люди, руйнуються храми, – це вже більше, ніж ідеологія... З усім цим справилася Церква наша – справиться і український народ») [61]. Реальна загроза заяви, яку необізнані в тонкощах релігійних канонів могли обійти стороною, проглядалася під час прискіпливого її розгляду, зважаючи на норми, зафіксовані в доктрині РПЦ «Основи соціальної концепції Російської Православної Церкви» щодо «громадянської непокори» («якщо влада примушує православних віруючих до відступлення від Христа і Його Церкви,... Церква повинна відмовити державі у покорі» [62]). Тобто, на цей раз уже РПЦ перейняла своєрідну естафету у «кремлівських яструбів», виносячи заклик до пастви, українського громадянства «відмовити у покорі» світській владі, що на практиці означало спробу чергового «розхитування» політичної ситуації не лише на

Донбасі, але й по всій Україні. Одним з перших реагувань на черговий демарш РПЦ стала заява від УПЦ КП, широко розтиражована в українських інформаційних каналах, в якій дії керівництва РПЦ були вмотивовано охарактеризовані як такі, що несумісні з християнською етикою, але як «один з інструментів політики Кремля» – слухняний «елемент пропаганди проти України» [63], доказ участі РПЦ в агресії. Подібні негативні оцінки (щодо оголошення з боку РПЦ «релігійної війни» Україні [64]) містили й публікації з середовища громадянського суспільства – журналістів, блогерів.

Про кон'юнктуру політику керівництва РПЦ в Україні, залежну від коливань у Кремлі, водночас бажання залишатися у «великій політиці» вказували й нові ініціативи керівництва РПЦ, оприлюднення яких були приурочені до знакової події святкування 1000-ліття з дня смерті князя Володимира (червень 2015 р.). У цьому разі йшлося про звернення Патріарха Кирила до президентів РФ і України, в яких містився заклик до припинення кровопролиття, наростаючої гуманітарної катастрофи на Донбасі. Зміст офіційного документа РПЦ був позбавлений сентенцій щодо «священної війни» чи захисту православ'я на Сході України (!), але знову переводив наголос на «духовну єдність російського і українського народів». Разом з тим, неважко було помітити заангажованість згаданого документа, в якому надавалася підтримка діям Кремля щодо деескалації конфлікту. Зокрема, пропонувалося налагодити «прямий діалог» між Києвом і керівництвом невизнаних «ДНР» та «ЛНР», що, по суті, мало надати правової легітимності терористичним організаціям [65].

Згадана активність РПЦ, зміна її позиції, що на деякий час стало однією з провідних тем обговорення в російських ЗМІ, можна розцінити виключно як наслідок зміни стратегії офіційної Москви щодо України. В умовах краху «проекту Новоросії», наростаючих міжнародних санкцій керівництво РФ було вимушене перейти від плану «А» (силового «бліцкригу») до плану «Б» – довгострокової програми підкорення України з допомогою «м'якої сили» («Soft power») [66], в якій РПЦ була призначена роль ««інструменту м'якої сили Кремля» [67]». Її мета полягала у поширенні серед українських громадян «позитивного іміджу Росії», виховування на фоні євроскептицизму та падіння

життєвого рівня нового прошарку суспільства, орієнтованого на інтеграцію з РФ. Це, у свою чергу, передбачало й нейтралізацію «антиросійських дій» з боку української влади, пошук нових каналів впливу. Одним з таких каналів мала стати церква, її традиційні впливи на окремі сегменти українського суспільства. Одним з перших кроків втілення стратегії «м'якої сили» можна розглядати переключення РПЦ в період «перемир'я» на Донбасі на нову галузь – освітньо-гуманітарну, зокрема, широко розрекламованою в ЗМІ РФ участю в благодійній акції «Дітям Донбасу – книги рідною мовою», сприяючи завезенню в школи на територію «ДНР» підручників за російською шкільною програмою.

Варто наголосити, що в складних умовах протидії зовнішній агресії, яка супроводжувалася й агресією на духовно-релігійному полі, Українська держава, як і релігійні конфесії, виявила певну розгубленість [68, с.158], що супроводжувалося пошуком адекватного реагування. Зокрема, безрезультатними виявилися спроби виконувача обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України О. Турчинова (березень 2014 р.) порозумітися з очільником РПЦ ще на початку розгортання російської інвазії в Україну. Враховуючи значний авторитет Патріарха Кирила, українською стороною висловлювалося прохання здійснити відповідний вплив на Президента РФ В. Путіна з метою припинення агресії, що створювало небезпеку погіршення «добросусідських відносин» між країнами, загрозу для стабільності всього регіону. Під час переговорів розвінчувалися й безпідставні звинувачення щодо існування дискримінації на національній та релігійній основі в Україні, наголошувалося на відсутності будь-яких підстав для введення російських збройних сил на територію України [69]. Однак, як виявилось, наведені аргументи не зацікавили ані керівництво РПЦ, ані Кремль.

Неефективними виявилися й заяви Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України, в яких містилася критика антиукраїнської позиції РПЦ в російсько-українській війні. Рішучі ж наміри української влади щодо унеможливлення здійснення в Україну візиту Патріарха Кирила влітку 2014 р. у зв'язку з обранням нового очільника УПЦ («візит у час російської військової агресії, яка здійснюється проти України, є небажаним, провокативним і політично заангажованим» [70])

викликала дискусію в середовищі Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО; міжконфесійна інституція, яка об'єднувала 19 церков і релігійних організацій, що представляли близько 95% віруючих України), критику з боку УПЦ, що розцінювалося як втручання в її внутрішні справи, а також вибух антиукраїнської істерії з боку офіційної Москви та проросійських сил в Україні. Проблемність у боротьбі з агресивною російською пропагандою, включаючи і її релігійну складову, справляла й відкритість інформаційного простору України через що блокування силовими структурами країни телеканалів РФ, низки псевдоукраїнських інформаційних інтернет-ресурсів [71], що використовувалися для поширення матеріалів, включаючи пропаганду проєктів «русского мира», «Новоросії», не мала особливої ефективності.

Намагаючись використати ресурс релігійної громади у протидії військовій і інформаційній агресії з боку РФ, Українська держава звертала увагу й на співпрацю з церквами і релігійними організаціями України. Про це, зокрема, свідчили особисті зустрічі Президента України П. Порошенка з діячами провідних церков України, підтримка з їхнього боку президентського мирного плану в Донецькій і Луганській областях, безпосередня участь у розгортанні волонтерського та місіонерського рухів у зоні АТО. Однак варто зауважити, що така співпраця між владою України і церквою була далекою від послідовності. Так, лише на початку 2015 р. відбулася зустріч П. Порошенка з членами ВРЦіРО на якій було досягнуте розуміння вийти на новий рівень «державно-церковного партнерства», в тому числі і в питаннях протидії зовнішній збройній та інформаційній агресії. До речі, саме на цій зустрічі Президентом була озвучена частка «релігійного сегмента» в антиукраїнській пропаганді – 20% [72], намір якої був очевидним – розколоти українське суспільство. Як підкреслив під час зустрічі Президент України П. Порошенко, «жодного сумніву, що нам вдасться відбити цю інформаційну агресію. Церковну карту ми розіграти не дамо» [72].

Позиція РПЦ, яка була відлунням імперської російської політики, викликала негативну реакцію з боку українського суспільства, релігійних домінацій в Україні, включаючи і представників УПЦ, їхнього згуртування навколо ідеї захисту Української держави. Помітними суб'єктами у протидії деструктивного впливу РПЦ в

інформаційному просторі України, особливо в умовах російсько-української війни, окрім загальних інформаційних інституцій, стали спеціалізовані видання («Релігійно-інформаційна служба України», «Інститут релігійної свободи», «Релігія в Україні», християнський портал КІРІОС та ін.), які надавали аналітичний та інформаційний матеріал щодо перебігу релігійного життя, загроз для міжконфесійного миру в Україні, брутальне втілення на окупованій частині України доктрини «руського мира», порушення прав людини, включаючи і свободу віросповідання на окупованих територіях Криму і Донбасу.

Тема новітнього «хрестового походу» на Україну стала нагальною і для правозахисників, які розцінювали релігійну ситуацію на теренах самопроголошених «ДНР» та «ЛНР» як катастрофічну, «інородне явище і для Донецького краю, і для всієї України», що порушило традиційно високий рівень толерантного міжконфесійного співжиття в регіоні, замінило його релігійною нетерпимістю до всіх інакомислячих. Численні випадки порушення прав людини на Донбасі, релігійних переслідувань, здійснених проросійськими збройними формуваннями, підбурюючої ролі РПЦ в ескалації конфлікту на Сході України знайшли висвітлення в низці узагальнюючих видань українських та міжнародних правозахисних організацій, які вийшли у світ у 2015 р. українською, російською та англійською мовами [56; 73].

Враховуючи складні легітимізаційні процеси нової політичної влади після перемоги Революції Гідності, специфіку державно-церковних відносин, значну активність у протидії впливам РПЦ в Україні виявляли християнські конфесії. Головним чином це полягало в нейтралізації релігійно-духовної експансії РПЦ, спростування її міфу щодо цивілізаційної цінності проекту «руського мира», його похідних – руйнування української державності, розмивання української етнічної та громадянської ідентичності, викритті псевдоміротворчої ролі Московського патріархату у збройному протистоянні на Донбасі. Передусім, варто згадати ВРЦіРО, яка вже в першій заяві (березень 2014 р.) з приводу агресії РФ в АР Крим акцентувала увагу на безпідставності зовнішньої «міротворчої місії» (по суті – агресії), відсутності в країні будь-яких утисків і дискримінації за ознаками мови, нації і віросповідання. Особливий

наголос ВРЦіРО робила на тому, що «Церкви та релігійні спільноти України – з українським народом» [74]. У наступних зверненнях цей міжконфесійний колективний орган закликав громадян, «віруючих, у відповідності до своїх релігійних переконань», захистити зі зброєю в руках свою Батьківщину як від зовнішніх завойовників, так і внутрішніх сепаратистів, принести довгоочікуваний мир на «українську землю Донбасу» [75].

Одне з центральних місць у консолідації українського суспільства відіграла значна активність у медіапросторі України християнських церков, що набуло значного резонансу серед віруючих, широких кіл українського суспільства. Так, уже весною 2014 р. у своїй заяві Патріарх Філарет переклав відповідальність за ескалацію насильства в Донецькій і Луганській областях виключно на зовнішній чинник – РФ, яка шляхом підтримки терористичних та сепаратистських сил розгорнула проти України «неоголошену війну» [76]. Висловлювалися й звинувачення контрольованим владою російським ЗМІ (провокування громадянського протистояння і сепаратизму, міжрелігійного напруження), які розгорнули небачену за своїм розмахом кампанію брехні, що було складовою війни проти України. З боку Священного Синоду УПЦ КП (травень 2014 р.) зверталася увага на безпосередню участь у підготовці та ескалації конфлікту на Сході України РПЦ, підконтрольних їй релігійних фондів [77]. Радикальну позицію щодо антиукраїнських дій РПЦ виявляли й деякі представники УПЦ (це не стосувалося її вищого керівництва), які не лише розвінчували міфи щодо «громадянської війни» в Україні, «масовості» сепаратистського руху, але й наголошували на зовнішній інспірації збройного конфлікту в країні. Велику увагу вони звертали й на неконструктивну позицію очільників РПЦ, які своїми діями (за рахунок актуалізації проблеми «відновлення Святої Русі», «створення нової, поствізантійської «православної цивілізації» [78]) стимулювали загострення міжконфесійної та міжнаціональної ворожнечі в Україні [78].

Гостра критика була звернута й проти очільника РПЦ. Зокрема, Патріарх Філарет у своїх проповідях і заявах неодноразово звинувачував Патріарха Кирила у намаганнях позбавити українців природного права на свободу і незалежність своєї Вітчизни, свідомій маніпуляції релігійними і політичними термінами («історична Русь», «слов'янин»,

«православний», «малорос» [79]), що на практиці грало на користь агресора, освячувало втручання РФ у внутрішні справи України («Російська церква має визначитися, на чийй стороні: правди чи неправди. Зараз ми з вами бачимо останнє» (Патріарх Філарет) [80]).

Не буде перебільшенням стверджувати, що завдяки активності і консолідованим діям українських християнських церков була нейтралізована спроба керівництва РПЦ отримати підтримку своїм агресивним діям (включаючи силове здійснення в Україні доктрини «русского мира») з боку світового православ'я. У даному випадку йшлося про лист Патріарха Кирила до Предстоятелів Православних Церков (серпень 2014 р.), в якому він, окрім звичного акцентування в руслі російської пропаганди щодо «громадянської війни» на Донбасі, оприлюднював «новий аргумент», який мав приховати російську агресію проти України – так зване релігійне протистояння (війна), звинувачуючи «розкольників» і «уніатів», тобто українські християнські церкви, у розпалюванні міжконфесійної ворожнечі в Донецькій і Луганській областях («братовбивстві»), що, начебто, велося з метою знищення «канонічного» православ'я. Враховуючи відверто провокативний характер документа, він досить швидко був вилучений з усіх інтернет-сайтів, підконтрольних Московському патріархату [81].

Згаданий пропагандистський демарш викликав широкий резонанс в українському суспільстві, серед віруючих різних конфесій. На нього відгукнулося керівництво УПЦ та УГКЦ (так звані «фігуранти» листа Кирила), офіційні заяви яких містили викривальну критику дій РПЦ та її очільника. В одній з перших реакцій на подію – з боку УПЦ КП згаданий лист характеризувався як «плід впливу Кремля на патріархію московську» (адже до тих пір у своїх виступах і заявах Патріарх Кирил намагався не використовувати подібної риторики), призначення якого полягало у нав'язуванні інформаційної картини, яку продукували офіційні російські ЗМІ, намаганні перевести проблему з площини зовнішньої агресії щодо України в площину не лише внутрішнього, але й «релігійного конфлікту». Була визначена й мета цієї ініціативи РПЦ – отримати в Росії додаткову мотивацію для підтримки агресії – переходу від політики захисту «російських людей» до захисту «православ'я», спонукання до «війни за віру» [82].

Офіційні заяви від керівництва УПЦ КП та УГКЦ, які набули значного поширення і коментування в ЗМІ, соціальних мережах Інтернету, цілковито спростовували закиди Патріарха Кирила (як «неправдиві», провокаційні щодо оцінки подій у Донецькій і Луганській областях), «як лукаве прагнення перенести здійснення природного права українського народу на волю й незалежність своєї країни в міжконфесійну площину» [83]. Виносилися й заклики до міжнародного співтовариства підтримати українців у протидії зовнішній агресії [83; 84].

У руслі протидії впливу РПЦ на українське суспільство варто навести деякі думки, що містив відкритий лист Патріарха Філарета до Вселенського Патріарха Варфоломія (серпень 2014 р.), в якому він наголошував на безпосередній причетності керівництва Московського патріархату до здійснення антиукраїнської пропагандистської війни, яке, використовуючи штампи «нацистського фюрера Гітлера», намагалося переконати світ у справедливості агресивних дій Росії щодо України. Патріархом наголошувалося на причинах конфлікту, який завдяки жертвності українських громадян не переріс за межі Донбасу – прагненні керівництва РФ не допустити європейського цивілізаційного розвитку України, відновити колишню імперію. Рішуче спростовуючи пропагандистські штампи, які лунали з боку керівництва РФ та РПЦ, російських інформаційних каналів, доводилося, що кровопролиття на Донбасі (єдине на терені України!) стало наслідком збройної агресії РФ, спонукання і підтримки збройного проросійського сепаратистського руху та найманства («насправді це війна Росії проти України, що має загарбницький характер» [84]). Спростовувалася й вигадка щодо «озброєних уніатів і схизматиків», нищення «Московського патріархату» на Донбасі, натомість наводилися факти переслідувань на теренах Донбасу, контрольованих сепаратистами, християнських конфесій, не належних до УПЦ [84].

Не домігшись підтримки з боку Вселенського православ'я, Патріарх Кирил у серпні 2014 р., хоча і в менш провокативному тоні, був вимушений звернутися «за допомогою» в обороні православних християн Сходу України, перекладаючи всю відповідальність на жертви і руйнування на Донбасі виключно на українську

сторону* , до ООН, Ради Європи і ОБСЄ [85]. Однак і тут він не отримав підтримки з боку згаданих міжнародних інституцій.

Протидія українського суспільства антиукраїнській деструкції була виявлена у масовій жертвовності українського суспільства у боротьбі з агресором, якому не вдалося втілити в Україні «проект Новоросії» – першого практичного полігону доктрини «русского мира». Загалом, можна стверджувати, що завдяки чіткій позиції українських християнських церков, ВРЦіРО, які упродовж 2014–2015 рр. приділяли постійну увагу боротьбі проти неправдивої російської пропаганди, взаємодії в інформаційній сфері з державними інституціями України [86], намагання зовнішніх сил щодо згуртування громадян України, які ідентифікували себе з російською державністю, у тому числі прикриваючись православними гаслами, їхньої мобілізації на дії проти Української держави, були зірвані, локалізовані окремим регіоном – Донбасом. Останнє давало підстави для вмотивованого твердження з боку експертів, що «церковно-політичний проект «русского мира» впав. «Патріарх надій» з Кирила (Гундяєва) не вийшов. Якщо його попередник втратив для російської церкви Галичину, то сам Кирил втратив усю Україну» [87]. Про останнє свідчило широка участь церков і релігійних організацій України у боротьбі проти агресора, у волонтерському русі, остаточна формалізація (за рахунок активної позиції християнських церков) інституту військового капеланства.

Під впливом патріотичного піднесення українського суспільства, прискореної трансформації соціокультурних ідентичностей, що проявлялося у зростанні національної самосвідомості та появі потужних демаркаційних ліній між українською та російською ідентичностями, упродовж 2014–2015 рр. в країні відбулися суттєві зміни в релігійних уподобаннях українців на користь «україноцентристських» християнських церков (передусім УПЦ КП, УГКЦ).

* Основні тези листа, згадки про численні випадки злодіянь в Україні релігійного характеру були продубльовані делегацією РПЦ на конференції ОБСЄ (Відень, травень 2015 р.), присвяченій боротьбі з нетерпимістю і дискримінацією щодо християн (Див.: У Відні відбулася конференція ОБСЄ з проблеми дискримінації та нетерпимості щодо християн // Руська Православна Церква. Офіційний сайт Московського Патріархату. – 2015. – 18 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/4084252.html>).

Під дією змін у настроях в середовищі духовенства і віруючих Московського патріархату спостерігався процес позбавлення впливу «русского мира», що відбувалося передусім, через відмову у багатьох єпархіях поминати під час богослужінь Патріарха Кирила, з яким пов'язувалася російська пропагандистська істерія щодо України та української нації [88]. Низка громад УПЦ перейшла під юрисдикцію УПЦ КП (на кінець 2014 р. – близько 20 громад [68, с.161]). Згадані зміни, враховуючи й існуючі загрози національній безпеці України, обумовили й наростання актуальності проблеми створення помісної Української Православної Церкви.

Так, згідно з результатами соціологічного опитування громадян України (за винятком Луганської області і АР Крим), яке спільно провели фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічна служба «Ukrainian Sociology Service» (грудень 2014 р. – січень 2015 р.), більшість респондентів зарахувала себе до вірних УПЦ КП – 44,2%, до прихильників УПЦ, ще нещодавно найчисельнішої православної конфесії в країні, лише 20,8% (єдиний регіон у країні з переважаючими впливами УПЦ залишилася Донецька область – 55%). Про крах «русского мира», невдалих спроб РПЦ щодо дискредитації неканонічного православ'я в Україні свідчили такі результати: серед громадян країни найбільшу підтримку отримали формулювання щодо УПЦ КП: «Церква українського народу» – 36,9%, «Одна з багатьох церков України» – 30,9%. Натомість щодо УПЦ: «Одна з багатьох церков України» – 40,3%, «Церква держави-агресора, що здійснює в Україні шкідливу діяльність» – 19,2%. Помітна динаміка відбувалася й у ставленні українського суспільства до створення помісної Української Православної Церкви. Якщо у 2002 р. прибічниками втілення цієї ідеї було 17,4% громадян України, то на зламі 2014–2015 рр. – 28% (виступало проти – 13,7%, що мало тенденцію до зниження [89; 90]).

Значну роль в актуалізації проблеми інформаційно-пропагандистського впливу з боку РФ, РПЦ, розробці алгоритму протидії антиукраїнській інформаційній війні відіграла низка заходів в Україні, в яких взяли участь представники політичних сил країни, експертів, громадськості, релігійних організацій. Серед них – круглі столи («Морально-етичні засади протидії антиукраїнській

інформаційній війні» (Київ, травень 2014 р.), «Інформаційний суверенітет України як основа політики протидії антиукраїнській інформаційній війні» (Київ, липень 2014 р.), «Боротьба ідентичностей у православ'ї в Україні після «Революції гідності»: аспект національної безпеки» (Київ, липень 2014 р.), численні наукові конференції (наприклад, «Наукове забезпечення службово-бойової діяльності національної гвардії України» (Харків, квітень 2015 р.), які звертали увагу на небезпеку інформаційної експансії з боку РФ, включаючи пропаганду війни і українофобії, закликів до силової зміни територіальної цілісності України, культивування національної і релігійної ворожнечі [91], деструктивній ролі у розпалюванні війни на Сході України з боку РПЦ [92, с.28, 29].

Рішуче засуджували російську агресію в Україні, а також її «релігійне прикриття» й міжнародні форуми, в яких брали участь представники найбільших релігійних конфесій України, світових релігій, політики, дипломати, вчені. Зокрема, в резолюції засідання Правління «Київського міжконфесійного форуму» (Харків, червень 2014 р.) висловлювалася підтримка конструктивним діям політичної влади України з протидії зовнішній агресії, мирному врегулюванню збройного протистояння на Донбасі, засуджувалося поширення з боку РФ неправдивої і фальшивої інформації про події в Україні. Форум закликав релігійних лідерів світу всіма доступними засобами впливати на політиків з метою зупинення агресії, дотримання єдності, територіальної цілісності і суверенності України в її міжнародно визнаних кордонах [93].

На тлі розгортання масового волонтерського руху в Україні як ефективний засіб у боротьбі проти російської пропаганди, включаючи і релігійну деструкцію з боку РПЦ, можна розглядати втілення в життя на початку 2015 р. проекту Міністерства інформаційної політики України зі створення «Інформаційних військ України», який упродовж декількох місяців охопив понад 40 тис. добровольців – зареєстрованих у соціальних мережах блогерів, які, діючи під егідою міністерства, його методологічною підтримкою, вели моніторинг російських інформаційних матеріалів, виявляли і спростовували в соціальних мережах випадки російської пропаганди і фальсифікації, створювали і поширювали українські пропагандистські матеріали. Ця ініціатива стала помітною зброєю

у протидії російській інформаційно-пропагандистській експансії, включаючи і її релігійно-церковну складову. Разом з тим, вона згідно з оцінкою експертів, що стосувалося й інших контрпропагандистських заходів України, виявила і недоліки, які полягали у тому, що цей інструмент, запозичений у тієї ж Росії, міг стати ефективним у боротьбі з поширенням дезінформації лише у разі застосування неординарних заходів – «асиметричних» дій на інформаційному полі [94].

Загалом, російсько-українська війна, інформаційно-пропагандистська кампанія РФ, потужним суб'єктом якої стала РПЦ, спрямована на розкладання українського суспільства, його капітуляцію перед агресором, не досягли мети. Мобілізація всіх наявних ресурсів Української держави, українського суспільства дали змогу не лише нейтралізувати деструктивні впливи з боку РПЦ, які просувалися на Україну упродовж тривалого часу, але й завдати нищівного удару по геополітичній доктрині «руського мира», локалізувати зовнішню агресію й збройний проросійський сепаратистський рух на материковій частині країни Донбаським регіоном, що відкриває перспективу відновлення повної територіальної цілісності України, дотримання демократичного проєвропейського вектора розвитку держави.

На початку XXI ст. РПЦ перетворилася на вагомий суспільний інститут, «державну церкву», причетну до формування політичного режиму В. Путіна, що разом з сакралізацією «російської національної ідентичності», «православної цивілізації» зумовило її активну участь в агресивній зовнішній політиці РФ, спрямованій на домінування в Євразії, в тому числі і в Україні;

Упродовж тривалого часу в інформаційному просторі, через релігійну практику РПЦ просувала в Україні геополітичну доктрину «русский мир», що був спрямований на розмивання національної і громадянської ідентичності українців («слов'яни», «православні»), заперечення існування суверенної Української держави («південні й західні руські землі»), складова «Святої Русі»), що відкривало шлях до її поглинання РФ.

Своєю позицією щодо неприйняття Євромайдану, Революції Гідності РПЦ була безпосередньо причетною до формування

відповідних суспільних настроїв (руйнування «спадщини історичної Русі», відриву України від «східнослов'янської цивілізації», поширення в країні «анархії» і «беззаконня»), створення ґрунту для зовнішнього втручання в Україну, огорнутого в лаштунки новітнього «хрестового походу», доктрини «русского мира».

У період розгортання російсько-української війни РПЦ виступила як технологічна складова розгорнутої проти України «гібридної» та «інформаційної війни», спрямованої на спотворення реальної суспільно-політичної ситуації в країні, важливим чинником спонукання і мобілізації на антиукраїнські дії. Інформаційна політика та релігійна практика РПЦ в цей період зводилася до обслуговування агресора, що досягалося «вкиданням» інформаційних фантомів щодо розгортання в Україні «братовбивчої», «громадянської війни» (акцентування на суто внутрішній природі конфлікту), що мало на меті приховати збройну агресію з боку РФ.

Авторитет РПЦ, її намір сакралізувати російсько-українську війну на Донбасі (захист «канонічного православ'я», «священна війна») стали потужним духовно-мобілізаційним чинником для проросійських сепаратистів, легітимації псевдодержавних утворень «ДНР» та «ЛНР».

У період краху воєнного бліцкригу РФ в Україні, вимушеного згортання «проекту Новоросія» з боку РПЦ були ініційовані нові засоби у боротьбі проти України – заклики до громадянської непокори, «мирні ініціативи» щодо Донбасу, що в руслі стратегії Кремля мали створити нове поле для протистояння в українському суспільстві, «заморозити» російсько-українську війну, створити умови для «м'якого проникнення» в Україну.

1. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира // Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата. – 2009. – 3 ноября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>

2. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» / Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 2015. – 684 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/POSLANNYA-2015_giper_new.pdf

3. Гарда М. Код сепаратизму в богослужбових текстах УПЦ: форми, формули, статистика / М. Гарда // Релігія в Україні. – 2015. – 18 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/28628-kod-separatizmu-v-bogoslužhbovih-tekstax-upc-formi-formuli-statistika.html>

4. УНІАН: Що хотів Кирил сказати українцям. Оцінюють експерти // Православ'є в Україні. – 2009. – 6 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhiv.orthodoxy.org.ua/uk/2009/08/06/25698.html>

5. Юрій Чорноморець: «Кирил бачить себе «східним папою» // Єдина Церква. – 2009. – 25 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pritvor.kiev.ua/ec/analitics/chornomorec-interview-about-cyril>

6. Експерти в гостях у Віталія Портнікова говорять про те, навіщо Патріарх Кирил приїхав на Україну // Milites Christi Imperatoris. – 2010. – 23 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.christusimperat.org/uk/node/30413>

7. Віктор Єленський: «Церкви в Україні стали на бік тих чи інших партій» // Український журнал. – 2010. – №9. – С.36–39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrzurnal.eu/pdf/uz_2010_09.pdf

8. Ивахненко В. Жаркое лето патриарха Кирилла / В. Ивахненко // Радио свобода. – 2012. – 26 июля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.svoboda.org/content/article/24656867.html>

9. Сметанина С. Кто выиграет цивилизационную схватку за Русский мир? / С. Сметанина // Русский век. Портал для российских соотечественников. – 2015. – 15 мая [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ruvek.ru/?module=articlesp&action=view&id=9738>

10. Чи чули Ви про доктрину «Русского мира» Патріарха Кирила? // Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=884

11. Опитування: «Русский мир» – чи чули Ви про це? // Кіріос. Християнський портал. – 2013. – 26 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kyrios.org.ua/news/world/9053-chi-chuli-vi-pro-doktrinu-russkogo-mira-patriarha-kirila.html>

12. Деркач Т. Русский мир и миссионерское призвание РПЦ. Ч. I / Т. Деркач // Релігія в Україні. – 2009. – 9 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/2762-russkij-mir-i-missionerskoe-prizvanie-rpc-ch-i.html>

13. Деркач Т. Русский мир и миссионерское призвание РПЦ. Ч. II / Т. Деркач // Релігія в Україні. – 2009. – 15 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/2826-russkij-mir-i-missionerskoe-prizvanie-rpc-ch-ii.html>

14. Мы наш, мы «Русский мир» построим? // Главред. – 2015. – 12 января [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://glavred.info/archive/2011/01/12/121812-4.html>

15. Прот. А. Новиков. «Логика Патриарха – логика исторической правды» / А. Новиков // Релігія в Україні. – 2010. – 2 березня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.religion.in.ua/zmi/foreign_zmi/3758-logika-patriarxa-neumolimaya-logika-istoricheskoy-pravdy.html

16. Министр образования Дм. Табачник считает Малороссию ласковым прозвищем Украины, а «Русский мир» возможностью приобщиться к «миру величайших интеллектуальных глубин» // Релігія в Україні. – 2011. – 15 вересня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/11970-ministr-obrazovaniya-dm-tabachnik-schitaet-malorossiyu-laskovym-prozvishhem-ukrainy-a-russkij-mir-vozmozhnostyu-priobshhitya-k-miru-velichajshix-intellektualnyh-glubin.html

17. Гавриш О. Русский мир вместо третьего Рима? / О. Гавриш // RISU. Релігійно-інформаційна служба України. – 2011. – 30 червня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/open_theme/43131/

18. Деятельность «политического православия» оплачивалась Партией регионов // Релігія в Україні. – 2014. – 21 травня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/25857-deyatelnost-politicheskogo-pravoslaviya-oplachivalas-partiej-regionov.html

19. Руководитель «Кремлёвской стратегии»: на Украине распространено более 300 тысяч Георгиевских ленточек // Релігія в Україні. – 2011. – 26 травня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/10098-rukovoditel-kremlyovskoj-strategii-v-2011-g-na-ukraine-rasprostraneno-bolee-300-tysyach-georgievskix-lentochek.html

20. Иконы і вивтар столичної церкви УПЦ оздоблені атрибутикою «Русского мира» // Релігія в Україні. – 2013. – 3 квітня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/21397-ikoni-i-vivtar-stolichnoyi-cerkvi-upc-ozdobleni-atributikoyu-russkogo-mira.html

21. Доровських О. Московський патріарх Кирило хвалить Донбас / О. Доровських // Радіо свобода. – 2011. – 6 травня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.radiosvoboda.org/articleprintview/24093873.html#18>.

22. Патриарх Кирилл: Евромайдан не ослабит духовного единства Руси // Обозреватель.ua. – 2013. – 31 декабря [Электронный ресурс]. –

Режим доступу: <http://obozrevatel.com/politics/75014-patriarh-kirill-evromajdan-ne-oslabit-duhovnogo-edinstva-rusi.htm>

23. Рождественское интервью Святейшего Патриарха Кирилла телеканалу «Россия» // Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата. – 2014. – 7 января [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3498045.html>

24. Россия должна вмешаться в дела Украины и спасти ее, считают в Русской церкви // Интерфакс. – 2014. – 28 января [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interfax-religion.ru/print.php?act=news&id=54273>

25. «Русский мир», безмістовний і нещадний // Радіо Свобода. – 2015. – 22 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26861980.html>

26. Деркач Т. Принуждение к автокефалии: уйти, чтоб остаться? / Т. Деркач // RISU. Религиозно-информационная служба Украины. – 2015. – 11 июня [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/r/index/expert_thought/authors_columns/tderkach_column/60246/23

27. Святіший Патріарх Кирил: Церква завжди була запорукою миру і єдності народів Росії та України // Руська Православна Церква. Офіційний сайт Московського Патріархату. – 2014. – 14 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/3606175.html>

28. У Кирилла призвали українцев не оказывать сопротивление // ГЛАВКОМ. – 2014. – 2 марта [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/news/189230.html>

29. Интервью с протоиереем Олегом Стеняевым: Путь миссионера / Тюлькина Е. // Православный взгляд [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://orthoview.ru/intervyu-s-protiierem-olegom-stenyaevym-put-missionera/>

30. Известные российские священники обсуждают, как лучше разделить территорию Украины // Релігія в Україні. – 2014. – 4 березня [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/25079-izvestnye-rossijskie-svyashhenniki-obsuzhdayut-kak-luchshe-razdelit-territoriyu-ukrainy.html

31. Звернення Предстоятеля Руської Православної Церкви до обраного Президента України П. О. Порошенка // Руська Православна Церква. Офіційний сайт Московського Патріархату. – 2014. – 27 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/3660753.html>

32. Святейший патриарх Кирилл: «Сегодня нет более важного вопроса, чем мир на Украинской земле» // Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата. – 2015. – 17 февраля

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3996170.html>

33. Молитва о прекращении междоусобных брани на Божественной литургии по сугубой ектении чтомая // Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата. – 2014. – 14 июня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3675026.html>

34. Святейший Патриарх Кирилл: «Обращаюсь ко всем, от кого зависит принятие решений: немедленно остановите кровопролитие» // Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата. – 2014. – 17 июня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3675054.html>

35. Россия 1. Вести. Эфир от 25.03.2015 (11:00) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://russia.tv/video/show/brand_id/5402/episode_id/1184361/video_id/1152501

36. Глава УПЦ КП: убийства мирных жителей Донбасса не нарушают божью заповедь // ВЕСТИ.RU. – 2015. – 25 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=2452727>

37. Патриарше богослужіння у 4-ту неділю Великого посту (додано фото) // Українська Православна Церква Київський патріархат. Офіційний веб-сайт. – 2015. – 22 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/ru/news/patriarkh/6552-patrfilaret-4nedilia.html>

38. РПЦ обвинила греко-католиков во вмешательстве в конфликт на Донбассе // NB. Независимое бюро новостей. – 2014. – 17 октября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbnews.com.ua/ru/news/134429/>

39. Труд Кирилла Фролова «Сакральные смыслы Новороссии» признана «Книгой года» в России // ЦентрАзия. – 2015. – 26 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1427355060>

40. Мифы и были украинства (фильм) / Русь Православная // YouTube. – 2015. – 30 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=X3mqVX2YGTQ>

41. Голгофа Новороссии (фильм) / Русь Православная // YouTube. – 2015. – 8 июня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=QckwePY1w1U>

42. Вынос мозга. Путин и Господь // YouTube. – 2014. – 4 июля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=6WNhg2pB_Tc

43. Москвичи: «войск РФ в Украине нет, но мы победим!» // YouTube. – 2014. – 30 октября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=qoRJgkv0x0A>

44. Всеукраїнський православний форум «За мир в Україні» (14–15 ноября, г. Киев) // Союз православный женщин. – 2014. – 18 ноября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://xn--80aafbpfcowwcbdbmqnh4f3dsb6c.xn--p1ai/news/1416302944>

45. Суспільно-політичний конфлікт – загроза цілісності України та українського суспільства // Україна–2014: суспільно-політичний конфлікт і Церква. Позиції релігійних діячів, експертів, громадян / Центр Разумкова. – К., 2014. – 28 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/upload/1400155420_file.pdf

46. Священник УПЦ МП благословил Гиркіна // Newsru.ua. – 2014. – 23 июля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rus.newsru.ua/ukraine/23jul2014/kanony.html>

47. Священники-сепаратисти: УПЦ Московского патриархата о терроризме в рясах / NewsBlok Ukraine // YouTube. – 2014. – 18 августа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=juSccipJJZA>

48. Священник УПЦ МП освятил памятник защитникам «Луганской республики» // Vlasti.net. – 2015. – 7 августа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vlasti.net/news/222590>

49. Правящий архиерей Донецкой епархии УПЦ МП отказывается от духовного окормления своей паствы, проживающей на территории Донецка и других городов ДНР // Благодатный огонь. – 2015. – 25 августа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.blagogon.ru/news/381/>

50. Эксперт РПЦ призывает украинское духовенство не быть тенденциозным // РИА НОВОСТИ. – 2014. – 16 августа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ria.ru/religion/20140816/1020225123.html>

51. Николай Данилевич: Христос нас объединяет, а политика разъединяет // Аргументы и факты. – 2015. – 21 октября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aif.ua/society/social/nikolay_danilevich_hristos_nas_obedinyayet_a_politika_razedinyayet

52. О «Народном соборе» // Народный собор. Украина. – 2012. – 2 мая [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://narodsobor.com.ua/menu/view/31/>

53. Друзь И.: Нам придется разбираться и с остальной частью Украины / И. Друзь // Православие или смерть! – 2014. – 7 мая [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://varnava-mp.livejournal.com/263867.html>

54. Шмулевич А. Паралелі. Чи стане РПЦ другим ІГІЛ? / А. Шмулевич // Укроп UA. – 2015. – 31 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrop-ua.net/publications/society/1275-parallel-chi-stane-rpc-drugim-igl.html>

55. Васін С. «Священна війна «ДНР» / С. Васін // Тиждень.ua. – 2015. – 11 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/140447>

56. Коли бог стає зброєю: переслідування за релігійними переконаннями в ході воєнного конфлікту на Сході України. Квітень 2015 / Звіт підготовано Центром Громадянських Свобод та Міжнародним партнерством за права людини у рамках платформи «Громадянська солідарність» / Розробка, редагування та координація: ЦГС: О. Новікова, М. Томак; МППЛ: С. Валько, В. Купер. – Київ–Брюссель: Центр Громадянських Свобод, Civic Solidarity, International Partnership for Human Rights, 2015. – 22 с.

57. «Русская церковь благословила нас на ту войну, которую мы ведем», – лидер террористов Губарев. ВИДЕО // ЦЕНЗОР.НЕТ. – 2014. – 11 июня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/video_news/289527/russkaya_tserkov_blagoslovila_nas_na_tu_voyinu_kotoruyu_my_vedem_lider_terroristov_gubarev_video

58. Террористы преследуют все церкви, кроме УПЦ (МП), – эксперт // RISU. Религиозно-информационная Служба Украины. – 2015. – 29 января [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ru/index/all_news/community/terrorism/58945/

59. Карп'як О. Церкви на Донбасі: між співчуттям і ворожнечею / О. Карп'як // BBC Україна. – 2014. – 21 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/10/141017_churches_donbass_ko

60. РПЦ работает в Украине как политическая сила – эксперт // ZN, UA. – 2015. – 4 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zn.ua/POLITICS/rpc-rabotaet-v-ukraine-kak-politicheskaya-sila-ekspert-168786_.html

61. Патриарх Кирилл заявил, что безбожие становится государственной идеологией Украины // NEWSru.com. – 2015. – 24 мая [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.com/religy/24may2015/cyrillsays.html>

62. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви // Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата. – 2005. – 12 сентября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.patriarchia.ru/db/text/141422.html

63. Київський патріархат відповів на заяву Кирила про «безбожну Україну» // 24 канал. – 2015. – 24 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/kiyivskiy_patriarhat_vidpoviv_na_zayavu_kirila_pro_bezbozhnu_ukrayinu_n577954

64. Тышкевич И. РПЦ объявила войну Киеву, или почему Украине необходимо решить религиозный вопрос / И. Тышкевич // Хвиля. – 2015. –

28 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylyu.net/analytics/politics/rpts-obyavila-voynu-kievu-ili-pochemu-ukraine-neobhodimoreshit-religioznyiy-vopros.html>

65. В канун Дня Крещения Руси Святейший Патриарх Кирилл обратился с посланием к Президентам России и Украины // Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата. – 2015. – 27 июля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/4176516.html>

66. Октисюк А. Путин меняет стратегию: новый план по возвращению контроля над Украиной / А. Октисюк // Апостроф. – 2015. – 21 мая [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apostrophe.com.ua/article/politics/2015-05-21/putin-menyaet-strategiyu-novyiy-plan-po-vozvrashcheniyu-kontrolya-nad-ukrainoy/1746>

67. Койер П. Священная война Путина и распад «Русского мира» / П. Койер // *inoSMI.RU*. – 2015. – 4 июня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/world/20150607/228435955.html>

68. Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях: аналітична доповідь / За ред. д. політ. н. С. Ю. Римаренка. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 188 с.

69. Турчинов попросил Кирилла усмирить Путина // *Newsru.ua*. – 2014. – 3 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rus.newsru.ua/ukraine/03mar2014/turchinovkirill.html>

70. Заява Департаменту у справах релігії та національностей Міністерства культури України // Міністерство культури України: офіційний веб-сайт. – 2014. – 19 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/362587>

71. Суд заставил СБУ вернуть сервера регистратора NIC.ua // *Українська правда / Экономическая правда*. – 2015. – 9 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/rus/news/2015/06/9/546045/>

72. Президент обговорив актуальні питання з членами Всеукраїнської Ради Церков // *Релігія в Україні*. – 2015. – 18 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/news/vazhливо/28340-prezident-obgovoriv-aktualni-pitannya-z-chlenami-vseukrayinskoyi-radi-cerkov.html>

73. Права людини в Україні – 2014. Доповідь правозахисних організацій / За ред.: О. А. Мартиненка, Є. Ю. Захарова / *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. – Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. – 340 с.

74. Заява Всеукраїнської Ради церков і релігійних організацій у зв'язку з рішенням Ради Федерації Федерального зібрання Російської

Федерації від 1 березня 2014 року // Інститут релігійної свободи. – 2014. – 2 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?Itemid=78&catid=50:zv&id=1369:1&lang=uk&option=com_content&view=article

75. Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій про обов'язок допомоги у захисті Батьківщини / схвалено 10 лютого 2015 року на засіданні у Києві // УНІАН. – 2015. – 11 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://religions.unian.net/state/1042678-vseukrainskiy-sovet-tserkvey-prizval-veruyuschih-uchastvovat-v-oborone-ukrainyi-ukr.html>

76. Заява Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета з приводу ескалації насильства в Україні // Українська Православна Церква Київський Патріархат. Офіційний веб-сайт. – 2014. – 3 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/patrposlannia/4798-zajava-pro-nasylstvo.html>

77. Заява Священного Синоду з приводу діяльності контрольованих і захопчених з Росії терористичних та сепаратистських сил // Українська Православна Церква Київський патріархат. Офіційний сайт. – 2014. – 15 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/news/patriarkh/4852-synod-documenty.html>

78. Секретарь главы УПЦ предвидит ее отделение от Московского патриархата // Интерфакс. – 2014. – 2 июня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=55492>

79. Призываю говорить правду! // Українська Православна Церква Київський Патріархат. – 2014. – 18 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cerkva.info/uk/patrposlannia/5033-govorite-pravdu.html>

80. Филарет: российская церковь должна определиться – она на стороне правды или неправды // ФАКТИ. – 2014. – 26 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ictv.ua/ru/index/read-news/id/1519475>

81. Патриарх Филарет призвал Константинополь дать оценку лжи главы РПЦ Кирилла об Украине // РБК–Україна. – 2014. – 1 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/rus/news/patriarh-filaret-prizval-konstantinopol-dat-otsenku-lzhi-01092014201400>

82. Мельников А. «Униаты и примкнувшие к ним раскольники...» / А. Мельников, А. Хливный // RISU. Религиозно-информационная служба Украины. – 2014. – 22 августа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://theology.in.ua/article_print.php?id=57436&name=society_digest&_lang=ru&

83. Офіційна заява з приводу заклик Патріарха Кирила до Предстоятелів помісних Православних Церков // Інформаційний ресурс

Української Греко-Католицької Церкви. – 2014. – 15 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.ugcc.ua/news/of%D1%96ts%D1%96yna_zayava_z_privodu_zakliku_patr%D1%96barha_kirila_do_predstoyatel%D1%96v_pom%D1%96snih_pravoslavnih_tse_rkov_p%D1%96dnesti_sv%D1%96y_golos_na_zahist_pravoslavnih_hristiya_n_sh%D1%96dnoi_ukraini_71273.html

84. Письмо Патриарха Киевского Филарета Вселенскому Патриарху Варфоломею // Украинская Православная Церковь Киевский Патриархат. Официальный веб-сайт. – 2014. – 24 августа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/ru/patrproslania/5375-lyst-patr-bartholomew.html>

85. Кирилл обратился в ООН, Совет Европы и ОБСЕ с письмом о фактах притеснения УПЦ на Востоке Украины // Цензор.Нет. – 2014. – 20 августа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://censor.net.ua/news/298757/kirill-obratilsya-v-oon-sovet-evropy-i-obse-s-pismom-o-fakтах-pritesneniya-ups-na-vostoke-ukrainy>

86. МВС та Всеукраїнська Рада Церков налагоджують взаємодію// Українська Православна Церква Київський Патріархат. Офіційний веб-сайт. – 2015. – 30 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/news/kyiv/7628-mvs-ta-vseukrayinska-rada-cerkov-nalagodzhuyut-vzayemodiyu.html>

87. Митрохин Н. Церковный неприход / Н. Митрохин // Грани.ру. – 2014. – 19 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://grani.ru/opinion/mitrokhin/m.226918.html>

88. УПЦ МП на Черкащині послухалась прихожан і не поминає патріарха Кирила на богослужіннях // Цензор.Нет. – 2014. – 29 августа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://censor.net.ua/news/300120/ups-mp-na-cherkasschine-poslushalas-prihojan-i-ne-pominaet-patriarha-kirilla-na-bogosluheniyah>

89. Чи вважаєте Ви необхідним створення Єдиної помісної української церкви? (динаміка, 2002–2007). Соціологічне опитування // Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=445

90. Більшість населення України відносить себе переважно до Православної церкви Київського патріархату – загальнонаціональне опитування // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/polls/2015a/bilshist-naselennja-ukraini-vidnosit-sebe-perevazhno-do-pravoslavnoi-cerkvi-kiivskogo-patriarhatu.htm>

91. Резолюція круглого столу «Інформаційний суверенітет України як основа політики протидії антиукраїнській інформаційній війні». Київ,

16 липня 2014 р. // Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.moral.gov.ua/news/939/>

92. Збірник тез доповідей VI науково-практичної конференції «Наукове забезпечення службово-бойової діяльності національної гвардії України». – Харків, 2015. – 151 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://avv.gov.ua/wp-content/uploads/2015/10/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D1%82%D0%B5%D0%B7-2015_%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F-4.pdf

93. Харків. Представники Української Православної Церкви взяли участь у засіданні Правління Київського міжконфесійного форуму // Прес-служба Української Православної Церкви. – 2014. – 24 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.church.ua/2014/06/24/harkiv-predstavniki-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vzyali-uchast-u-zasidanni-pravlinnya-kijivskogo-mizhkonfesijnogo-forumu/>

94. Салига І. Російський фейк в українському медіапросторі живе 2–3 години / І. Салига // PRportal. – 2015. – 4 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prportal.com.ua/Fakty/rosiyskiy-feyk-v-ukrayinskomu-mediaprostori-zhive-2-3-godini>